

Empatiškoji kultūrinio kraštovaizdžio versija: folklorinis aspektas

BRONĖ STUNDŽIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnyje regioninius kultūros bruožus bandoma interpretuoti pasitelkiant kultūrinio kraštovaizdžio metodą, pastaraisiais metais aktyviai taikomą rusų folkloristikos. Analizės objektu pasirinkta pietrytiniai Lietuvos pakraščiai – Švenčionijos kraštas, pagrindinį dėmesį koncentruojant į dvi konkrečias vietas (Pašaminės ir Reškutėnų kaimus). Siekta iš daugelio segmentų susidedantį kultūrinio kraštovaizdžio folklorinį tekstą skaityti empatiškai: suvokti ir interpretuoti jį žvelgiant vietinių gyventojų akimis. Tyrimas ir jo metodika pristatoma plačiame įvade ir trijuose savarankiškuose skyreliuose, atskirai artikuliuojant bendrąją kultūrinio kraštovaizdžio recepciją, jo refleksiją vėlyviausių dainų sluoksnyje ir permaštant kultūriškai įdabartintos istorijos reikšmę nūdienos kraštovaizdžiui. Išvados pabrėžiama empatiškai suvokta regioninė kultūros specifika platesniame – bendrame lietuviškame kultūrinės kaitos procese.

RAKTAŽODŽIAI: kultūrinis kraštovaizdis, pietryčių Lietuva, vietiniai gyventojai, pasakojimas, dainos, gimtoji žemė, istorinė atmintis.

ĮVADAS

Pradėti tenka nuo dabartinės folklorinės kultūros tyrinėjimų situacijos. Pasirinktas interpretacijos tikslas verčia dar kartą grįžti prie šiuolaikinės memuarinės ir interviu pavidalu užrašinėjamos folklorinės medžiagos¹. Kaip žinoma, pasislinkus į kultūrinę periferiją tautosakos klasikais, lyg savaime ėmė persiorganizuoti ir pati folklorinės raiškos stebėjimo, empirinės medžiagos kaupimo programa. Permodeliuojami ilgai galioję reikalavimai fiksuojant sakininės naracijos tekstus. Kaip tik iš šios pastangos ir yra gimusi nauja tradicija užrašinėti dabartinius ilgus pasakojimus, kuriuos rusų folkloristai linkę vadinti hipertekstais ir kurie paprastai gaunami kaip atsakymai į užrašinėjančiojo klausimus. Lietuvių folkloro

1 Apie pastarųjų metų folkloro užrašymų problemas žr. Lina Būgienė. Objekto problema šiandienos tautosakos moksle ir naratyvų analizės perspektyvos, *Tautosakos darbai*, 2008, [t.] XXV, p. 38–51; Bronė Stundžienė. Folkloras kaip naujas kultūrinis tekstas, *Tautosakos darbai*, 2008, [t.] XXV, p. 25–37 ir kt.

lauko tyrimų praktikai tai irgi daugiau negu gerai pažįstama situacija, kai kalbinamo pašnekovo kuria nors konkrečia tema pasakojimas išsipučia į daugiaplanį kalbėjimą, nors jis, iš šalies žvelgiant, pagal atskiras potemes gana lengvai, kartais ir sunkėliau galėtų susidėlioti į savotiškus minitekstus, tačiau kalbant pačiam pasakojančiajam jie kažkaip organiškai susisluoksniuoja į vieną didelį šnekamosios kalbos bloką². Pagrindinis tokio šnekos srauto privalumas yra tas, kad jį tiriančiam prieš akis gula plataus konteksto daugiareikšmis, dažnai itin informatyvus, vidiniais asociatyviais ryšiais susaistytas sakinys folklorinio naratyvo tekstas. Kiek supaprastinant tokio hiperteksto turinį, galima jį pailiuoti tipišku atveju, kai žmogus, paprašytas papasakoti, pavyzdžiui, apie vestuves, paprastai ima kalbėti daugiasluoksniu tekstu (politekstu): šiuo atveju išgirsime „normos tekstą“ – išdėstytą vestuvių epizodų sistemą, kuri dar išprovokuoja kadaise asmeniškai išgyventos emocinės būsenos arba kitų perpasakotos analogiškos patirties prisiminimų tekstą, taip pat greičiausiai dar ir tekstą su tradiciškai privalomos elgsenos pabrėžimu per vestuves ir pagaliau pačius poetinius tautosakos tekstus (Дианова 2005: 18–19). Tokį išplėstą pasakojimą, žinoma, buvo galima užrašyti ir anksčiau (turima omenyje XIX a. antroji pusė–XX a.), tačiau sąmoningai to nebuvo daroma laikantis tuometinio tautosakos rinkimo reglamento: užrašinėti tik pačius tautosakos kūrinis ir glaustas pastabas apie jų funkciją.

Akivaizdu, jog tokie ir dar labiau išplėtoti personaliniai naratyvai savo turiniu yra daugialypiai, jų pagrindinės temos linkusios šakotis į daugybę potemių su „lyriniais“ ir kitokiais nukrypimais, būdingais apskritai šnekamajai kalbai, išsiliejančiais tai atskiru siužetėliu, tai replikos forma, tačiau beveik visada aplipusiais ir netikėta informacija, savo ruožtu apeliuojančia jau į visai kitus tradicinės kultūros aspektus, nei buvo tikėtasi klausiant. Kitaip sakant, tas nevienalytis monologo formatas dažnai pakomentuoja ne tik klausinėjamą įvykį, reiškinį, bet užgriebia daug daugiau, retransliuodamas ir šalutinį, nuo jų gerokai nutolusį, bet ne mažiau svarbų kontekstą. Jame, be kita ko, pasigirsta paties šnekančiojo, jau kaip savo sakymo komentatoriaus, gerokai anksčiau susidėlioti tam tikri moralinių sprendimų ar universalių imperatyvų akcentai, apeliuojantys į individualias, nors, ko gero, dažniau į kolektyvines vertybes. Neretai apie ką bekalbėtų pasakojantysis, jis stengiasi ryškiau artikuliuoti religinę (jeigu yra tikintis), ypač etinę bei estetinę prasmes, kartais nevengdamas jų emociškai kiek sutirštinti. Čia rašančiai net atrodo, kad gal jau nebėra nei per anksti, nei per drąsu kalbėti apie besiformuojantį

.....

2 Kaip tik minitekstų pagrindu, kuriuos dažnai galima laikyti kaip atskirus informacinius pranešimus kuria nors tema, Lietuvių tautosakos rankraštyne šiandien tvarkoma naujoji garso įrašymų „hipertekstinė“ medžiaga. Taip persluoksniuojant didelės apimties įrašų turinį, užtikrinama patogesnė prieiga juo naudotis. Šiame straipsnyje medžiaga interpretuojama turint galvoje dar neišskaidytą jos visumą.

aptariamų naratyvų kaip savito žanro pranešimų ir jų funkcijų lauką, matomą iš tradicinės kultūros perspektyvos. Juk iš tikrųjų tokia užfiksuota daugiatemė sakytinė medžiaga yra paranki tirti daugeliui sakytinės kultūros reiškinių, gebanti atverti jų sinchroninį bei diachroninį kontekstus ir visai tiesiogiai provokuojanti leisti į juos giliau. Tokia galimybė ypač sustiprėja, tinkamai įtekstinus sakytinį kalbėjimą (mūsų atveju, užrašinėtoji jį iššifravus) su visu perteiktu šios situacijos kontekstu. Nelyginant prieš akis turėtume gadameriškai ir kartu hermeneutiškai suvoktą literatūrinį aprašymą: su visais jo antitekstais, pseudotekstais ir pretekstais³. Tai įpareigoja siekti, kiek perfrazuojant H.-G. Gadamerio mintį, kad prie dabartinio folklorinę kultūrą reprezentuojančio teksto sukūrimo prisidedantis ir į jį įsiterpiantis kitas interpretatorius (turima galvoje pats užrašinėtojas, taip pat ir koks kitas teksto vertintojas) ne nutrauktų kalbėjimą, o jį tik lydėtų kalbėdamas kartu (Gadamer 1999: 194). Kartu atsižvelgiant į užrašymų politekstiškumą, reikia turėti omenyje itin plačią interpretacijų erdvę, kaip teigia filosofai, savo svarstymų lauke plėtoję literatūros interpretacijų problematiką, rašytinis tekstas paklūsta „daugeriopam perskaitymui“; o konkretaus teksto reikšmę iš dalies netgi ir sudaro atvirumas neapibrėžtam interpretacijų skaičiui (Ricoeur 2000: 43). Šiame straipsnyje pretenduojama tik į vieną iš jų.

Aukščiau pateiktos įvadinės pastabos reikalingos norint pagrįsti, aiškiau apibūdinti folkloriškai tiriamo objekto – kultūrinio kraštovaizdžio atskaitos tašką. Kaip tik remiantis aptartais naratyviniais monologais (su dialogizuotais intarpais), tikimasi pateikti nūdienos rytų Lietuvos lokalinio tipo kultūrinio kraštovaizdžio empatišku supratimu grindžiamą folklorinę interpretaciją. Ketinama iš vadinamojo hiperteksto „išsitrauktas“ bendrųjų kultūrinių prasmų ryškesnes aliuzijas papildyti antropologinio pobūdžio stebėjimais: užrašinėjančiojo akimis pamatyta aplinka, laikysenų, elgsenų specifika ir standartais, žvelgiančiojo iš

.....

3 Antitekstu Hanso-Georgo Gadamerio yra laikomos tos „kalbėjimo formos, kurios priešinasi įtekstinimui“ ir kurios priskiriamos „komunikacijos įvykio sričiai“, pavyzdžiui, kai kalbama kiek pokštaujant, sakoma nerimtai, ironizuojama, o tai suvokti reikia vien iš intonacijos, atitinkamų gestų ar apskritai esamos visuomeninės situacijos ir tą suvokimą reikia kaip nors perkelti į tekstą. Pseudotekstui priskiriami tie kalbėjimo ir rašymo elementai, „kurie iš tikro neperteikia prasmės, bet yra lyg retorinis užpildas kalbos srauto spragoms užkaišyti“, juos būtina atpažinti, kaip pabrėžiama, ypač verčiant tekstą, kad nebūtų iškraipyta pagrindinė prasmė (mūsų atveju, kad adekvačiai būtų suprastas šnekėtojo kalbos turinys). Pretekstas siejamas su vadinamoju užmaskuotu kalbėjimu. Jo esama, kai kalbama labiau ideologiškai, kai kas nors sakoma turint kokį garsiai neištariamą interesą, kai klausančiajam tai reikia pagauti, pačiam iššifruoti, kad kalbantysis sako ne tai, ką jis iš tikrųjų turi galvoje, o tai, kas labiau pritiktų viešajai nuomonei. Dar vieną preteksto interpretaciją H.-G. Gadameris prilygina sapno įprasminimo fenomenui, „kai už sapno prisiminimo fragmentų stengiamasi išvelgti tikrąją prasmę, sapno fantazijose tik užmaskuotą ir iššifruotą“ (Gadamer 1999: 186–188).

šalies užčiuoptomis bendruomeniškumo apraiškomis, neprarandant pagrindinės tyrimo krypties – folklorinės perspektyvos. Iš akiračio neturėtų išsprūsti ir publicistika, ypač rašiniai iš periodinės spaudos, kurie šiandien, kaip nesunku pastebėti, ne tik atspindi šiuolaikines tradicijas ir žmonių pasaulėžiūrą, bet iš dalies ir padeda joms formuotis. Sumanytai interpretacijai jau aprioriškai stiprų impulsą duoda į akis krintantys tikrai dažnam šio krašto sociumui būdingi folkloriniai, taip pat su jais tarsi susilydę istoriniai, socialiniai, buitiniai ir net emociniai seni bei nauji stereotipai. Nepaisant šių neišvengiamų tyrimo „papildų“, straipsnio prioritetu lieka siekti „perteikti tyrinėjamą kultūrinę realybę taip, kaip ji yra suvokiama ir išgyvenama vietinių tos visuomenės narių“ (Čiubrinškas 2007: 165). Keliamas tikslas ištirti, kaip kultūrinį kraštovaizdį suvokia vietiniai gyventojai ir kokiais folklorinės raiškos būdais apie jį kalba šiandieninės tradicinės patirties žmogus, taip pat ką tie būdai reiškia jam pačiam.

Pats kultūrinis kurios nors vietovės kraštovaizdžio tyrimas vėlgi prašosi atskiro apibrėžimo, nes jis paprastai aprašomas įvairiai, remiantis skirtinga mokslinė patirtimi. Tradiciškai jis tiriamas geografiniu, istoriniu, archeologiniu, antropologiniu, etnologiniu, taip pat taikant tam tikrus jų tarpusavio derinius (etnologinį-geografinį ir pan.) bei dar kitais metodais. Savo nišą čia jau turi ir folkloras, tam tikru atžvilgiu susisiejantis su asociatyvaus kultūrinio kraštovaizdžio versija⁴. Folklorinis požiūris savo ruožtu gali būti grindžiamas vietinį dvasinį paveldą kuriančia įvairia etnokultūrine informacija, laiko išbandymus atlaikiusiais pastoviais kultūros elementais, ypač vadinamųjų mentifaktų rinkiniais, kuriems, be religijos, kalbos, saviidentifikaciją rodančios meninės raiškos, priklauso ir folkloras, rėpiantis toponimiką, mitopoetinę ir kitą liaudies kūrybą (pvz., atskira kultūrinio kraštovaizdžio mikrotema rusų folkloristai laiko vadinamąsias geografines dainas, mažųjų formų tautosaką, kurios aktyviai pasitelkiamos konkrečiam sociumui ir ypač jo savirefleksijai aprašyti; Калуцков [et al.] 1998; Калуцков 2004: 116–132; Калуцков, Иванова 2006; Иванова, Калуцков, Фадеева 2009; Ведерникова 2004: 286–312; Андреева 2004: 105–115 ir kt.).

Nepriklausomai nuo tyrimo metodo kultūrinio kraštovaizdžio interpretacijose linkstama kalbėti apie dvigubą jo egzistavimo pagrindą, apie dvi vienodai reikšmingas jo puses: išorinę ir vidinę. Pirmajai priskiriamas pats gamtovaizdis, įvairūs reljefinio paviršiaus, apskritai bendro peizažo infrastruktūros dariniai, tiek savaime susidarę, tiek atsiradę iš vadinamosios gamtos ir žmogaus sąveikos. Kaip tik ši vizualioji kraštovaizdžio pusė šiandien yra intensyviai kultūriškai eksploatuojama,

4 Kaip pripažįstama, asociatyvaus kraštovaizdžio pagrindinį informacinį sluoksnį formuoja ne tik tyrėjai, bet ir rašytojai, poetai, dailininkai ir kitų menų atstovai, kurie savo kalba – literatūros, dailės, architektūros ir pan. kūriniais – įprasmina įvairius kraštovaizdžio aspektus (Веденин 2004: 78).

t. y. nukreipta į išorę, angažuota nūdienos kultūrinio turizmo poreikiams tenkinti. Tuo tarpu vidinis kultūrinio kraštovaizdžio turinys labiau siejamas su gyva kasdiene žmonių veikla, jų dvasinių vertybių sistema, žyminčia vietinio sociumo savitumus, pasireiškiančius kultūrinėmis nuostatomis, tarp kurių yra ir praeities folkloro paveldo refleksija bei dabartinio jo tęstinumo paradigma (plg. Калущков 2004: 116–117). Kaip rodo kitur jau išbandyta tyrimų patirtis, norint kuo adekvačiau apibūdinti vieną ar kitą reiškinių, reikalingas toks lauko užrašymų kiekis, kuris garantuotų turimos medžiagos pakankamą reprezentatyvumą sinchroniniu lygmeniu ir leistų naujųjų užrašymų turinį lyginti su ankstesniais archyviniais paliudijimais, nuolat atsižvelgiant į nefolklorinį veiksnį, kurį sudaro istoriniai faktai, socialiniai, konfesiniai žmonių santykiai ir kiti dalykai (Власов 2007: 10). Reikia pripažinti, kad reikalavimą disponuoti kuo patikimesniu šiuolaikinių užrašymų masyvu dabartinė tyrimo bazės situacija tik iš dalies jį atitinka, nes dar tikrai neapima viso jos galimo spektro. Tyrimui naudotasi beveik vien pačios autorės surinkta medžiaga⁵. Tokį pasirinkimą iš esmės lėmė siekis pateikti empatiškai suvokiamą (tiek respondentų⁶, tiek autorės) kultūrinio kraštovaizdžio versiją.

BENDROJI KRAŠTOVAIZDŽIO RECEPCIJA TRADICINĖJE KULTŪROJE

Kiekvieno keliaujančio po pietryčių Lietuvą žvilgsnis savaime nukrypsta į nuostabų šio krašto peizažą. Ne be reikalo geografs ir botanikai sutartinai kalba apie Švenčionių apylinkių išskirtinį vaizdingumą, apie kraštovaizdžio vertę didinančią vandens telkinių – „nuo didžiulio Kretuono iki Labanoro akučių“ – ir miškų gausą. Pažįstantys šį kraštą gamtininkai pataria pačiam keliautojui įsitikinti, jog Žeimenos bei kitos čia plytinčios molio lygumos ir Sirvėtos regioninis parkas, kurių raiškios vertikalios erdvinės struktūros su labai kalvotu reljefu, pusiau atviru ir dėl to dažniausiai apžvelgiamomis erdvėmis ir nulemia kraštovaizdžio įspūdingumą⁷. Ne veltui net sakoma, jog Švenčionių kraštovaizdis, kaip ir jo ežerai ežerėliai, yra

5 Šio straipsnio priede pateikiamas pluoštelis ištraukų iš vadinamųjų hipertekstų, autorės užrašytų Pašaminės ir Reškutėnų kaimuose (žr. p. 42–55).

6 Tirtose vietovėse respondentų vaidmeniui buvo pasirenkami vyresnio amžiaus (nuo 70 m.) vietiniai žmonės, turintys didžiulę šio krašto kultūrinę patirtį.

7 Čia ir toliau apžvelgiant kraštovaizdžio gamtinę aplinką remiamasi naujausiais Vilniaus periodinėje spaudoje pasirodančiais botanikės Dalios Avižienės ir kitų autorių šviečiamojo pobūdžio straipsneliais. Žr. straipsnių ciklą: Dalia Avižienė. Pažinkime Švenčionių kraštovaizdį, *Sostinė: Savaitraštis*, 2011, spal. 8, Nr. 41 (3476); Švenčionių apylinkių parkai, *Sostinė: Savaitraštis*, 2011, spal. 15, Nr. 42 (3477); Sirvėtos regioninio parko kraštovaizdis, *Sostinė: Savaitraštis*, 2011, spal. 22, Nr. 43 (3478); Leonas Jarašius. Pelkių vertybės, *Sostinė: Savaitraštis*, 2011, spal. 29, Nr. 44 (3479) ir kt.

raibuliuojantis, banguotas. Tik gerokai vėliau tame kalvų bangavime akis pagaus prisiglaudusius senoviškus kaimus ir vienkiemių sodybas. Net trumputėje laikraštinėje apybraižėlėje bus pasiūlyta būtinai užsukti į dar Valakų reformos laikais (XVI a.) susikūrusį Kretuonių gatvinį (rėžinį) kaimą, savotišką muziejų po atviru dangumi. Ir iš tikrųjų, tiek šis, kelių šimtmečių istoriją menantis kaimas, tiek Reškutėnai, po gaisro XX a. pradžioje (1934 m.) išsibarstę vienkiemiais, perstačius kaimą iš naujo, tiek sovietiniais laikais kolūkine gyvenvietė tapusi Pašaminė yra neatskiriama šio regiono kultūrinio kraštovaizdžio dalis.

Todėl pasirodo gerokai keista, kai patiri, kad kitus verčianti žavėtis vietinio žmogaus savojo krašto gamtovaizdžio estetika tiesiogiai lyg ir neveikia, išoriškai ji tarsi jam ir nerūpi, bent jau tikrai nesiejama su tuo gamtos grožio poveikiu ar poreikiu, kuris vis dažniau pastaraisiais metais masina miestiečius vasarą apsigyventi pačių nusipirktose ar naujai pasistatytose šių vaizdingų vietovių sodybose. Kokios nors kitokios labiau išplėtotos rekreacinės infrastruktūros Švenčionių apylinkėse, tiesą sakant, ir nėra (skirtingai nei Ignalinos krašte), todėl kol kas tai dar turistų beveik „nenušaubta“ žemė, jie masiškai čia dar neplūsta, nors, žinant vis didėjančią visų mūsų natūralų norą „būti gamtoje“, o ypač ten, kur tikrai „gražu ir mažai žmonių“, veikiausiai tai bus tik laiko klausimas. Apie grėsmingai priartėjusius naujo laiko nešamus ir naujas erdves kuriančius pasikeitimus jautriai ir su nerimu kalbės ir mūsų interviuojamieji.

Taigi paklausus vietinio žmogaus, gyvenimą toje pačioje vietoje nugyvenusio dar tikrai agrarinės kultūros sąlygomis, koks jo požiūris į supančią gamtą, nebus pareikšta beveik jokio susižavėjimo, jokių laukiamų emocijų dėl gyvenamosios aplinkos išskirtinumo. Lyg nė motais jam būtų, kad čia pat ir Kretuono, Kretuonykščio, Vajuonio, Juodyno ar Švento paežerės, kad miškai ir šilai irgi čia pat ošia, o vos palypėjus ant Veršelio aukštumėlės ar Lygumos kalno, bet kokiu oru atsiveria vis savaip akį veriančios padūmavusios ar saulėtos tolumos. Vietinis žmogus tik patyli, pasišypso nei pritardamas, nei nepritardamas, taip sakant, jis nēmaž neaikčioja iš susižavėjimo, lyg neturėtų estetinės pajautos, tuo užduodamas nemažą mįslę. Ją įminti turėtų viena Antano Maceinos filosofinė įžvalga, teigianti, kad „aplinka mums tampa kraštovaizdžiu tik tada, kai mes ją jausmais ir pojūčiais pergyvename be jokio utilitarinio tikslo, be jokios trokštamos naudos, kitaip sakant, kai ją pergyvename nesuinteresuotai, vadinasi, *estetiškai*“ (Maceina 1991: 475; kursyvas autoriaus – B. S.). Tai reikštų, jog tradicinio žmogaus, senbuvio, kuris ir pats, ir kurio kelios kartos iki jo gyveno iš žemės darbų, savivokoje platesnės aplinkos estetinės ir kartu emocinės retrospekcijos nė būti negali. Šiai bendrai (neregioninei) tendencijai iliustruoti ypač tinka švenčioniškame retu vaizdingumu pasižyminčiame kraštovaizdyje gyvenančio žmogaus to vaizdingumo „nepastebėjimas“, tiksliau, jo nereflektavimas emociškai kaip tik

dėl minėto kitokio – socialiau orientuoto intereso. Ar tik ne tuo reikėtų pagrįsti neretai mūsų per ekspedicijas vedamuose dialoguose prasikišančius to paties gamtovaizdžio atžvilgiu nuolatinio gyventojų ir tik vasaroms atvykstančiojo požiūrių prasilenkimus, nesutapimus, o ne norėti aiškinti juos, pavyzdžiui, vien akivaizdžiu abiejų meninio skonio skirtumu. Antai galimas dalykas, kad visai neatsitiktinai labai atviroje vietoje, ant kalvelės, stovinčioje vienos beveik be medžių senos sodybos šeimininkei prasprūs apgailėstavimas, jog, skirtingai nei juodviem su vyru, besidžiaugiantiems nuo namų atsiveriančios erdvės platumu (parankiu ūkio reikalams), jų kaimynams, jau trisdešimt metų netoliese įsikūrusių menininkų šeimai, bus ne taip pavykę, nes anie gyvena „beveik miške“. Tuo tarpu patys vilniškiai sakosi atradę šią vietą ieškodami gamtos prieglobsčio ir ramybės, tad jiems patinka, kai į jų „kiemą atbrenda miškas“, juos „supa pušys ir beržai, pilni čiulbančių paukščių“. Kai jų balsai prityla, jie išsiruošia atgal į Vilnių (Jokūbonis 2009: 276).

Kartu nepaleidžia nuojauta, kad pašaminiškį ar kokio kito daugiau ar mažiau šio įspūdingo kraštovaizdžio atstovą, taip sakant, „autochtoną“, su savąja gamta sieja kažin koks kitas, toli gražu ne estetinio pasitenkinimo, o prasmingesnis suaugimo su gimtąja žeme ryšys. Išreikšti savo vidiniam susisaistymui su ja (dažnai net ne per vieną kartą) valstietiškame mentalitete ne tik sąvokos nėra, bet, kaip šiandien sakytume, net pastangos neprireikė šiam jausmui verbalizuoti. Tai kažkoks gilesnis, pasaulėžiūrinis ryšys, pasireiškiantis labiau per bendrą žmogaus laikyseną, elgseną, darbą. Apie tą ryšį nekalbama, juo tiesiog gyvenama, dėl to stebinčiajam iš šalies jis atrodo praktiškesnis, labiau sudaktintas, beveik darbinis, nors kaip tik dėl to pačiam žmogui dar tikresnis ir geriau įsisąmonintas. Tad tik pritarti belieka praėjusio amžiaus pradžioje tiksliau apčiuoptai ir tiksliau suformuluotai šio santykio refleksijai:

Kol žmogus stebi gamtą josios neapvaldęs, tol ji yra jam daugiau ar mažiau svetima. Tik tada žmogus pergyvena gamtą visu gilumu, kai jis jį įdeda kūrybinio savo darbo. Tik šitame sukultūrintame kraštovaizdyje sueina vienybėn žmogaus dvasia ir gamta (Maceina 1991: 476).

Jaudintis ne tiek dėl kraštovaizdžio, kiek dėl savo žemės bei krašto lemties šio rytinio paribio žmonėms teko daug ir ne kartą. Tačiau vietiniai buvo linkę noriau ir labai objektyviai kalbėti apie dirbamą žemę, kitur Lietuvoje dosnią maitintoją.

Ne kartą teko girdėti keliaujančiųjų po svetimą egzotišką šalį, nelyginant jie turėtų galvoje ir Švenčionijos kraštą, apibendrinantį įspūdį: gražu, bet skurdu. Šitaip disonansiškai kraštovaizdį įrėminančios tezės antrąjį dėmenį švenčioniškiai

respondentai lukšteno lengvai ir, kaip susitarę, vienodai: skurdą esą nulėmusios žemdirbystei nepalankios sąlygos. Pašaminiškiai yra įsitikinę, kad „čia pats biedniausias kraštas Lietuvoj, žemės labai prastos“, juk „vien žvyriukas, niekas labai neaugdavo, tik grikius sėdavo“. Į tą pačią natą taikė ir Reškutėnų gyventojai, panašiai guosdamiesi, kad kraštas smiltingas ir kalvotas, daug ežerų bei upelių, o dirvožemis – tik miškui vešėti. Dėl to iš žemės darbo gyvenantis žmogus visada čia vertėsi sunkiai, o pasitaikius progai, buvo pasirengęs sprukti „darbams į kitus kraštus“. Pabuvusiajam kitur ekonominis ir socialinis atsilikimas savajame krašte atrodė dar didesnis. Viena pašnekovė, dar prieškaryje tarnavusi apie Pasvalį pas ūkininkus, iki šiol gal kiek net retoriškai hiperbolizuodama įstrigusius atmintyje vaizdus, vertusius ją anuomet stebėtis, prisimena:

Tį tokie buvo ūkiai, tai kap par mus paskui kolchozai [kraipydama galvą iš nuostabos net šūkčioja], tį baisu: va tį, va cia kiaulių, bekonų tvartas, va tį motininių, va tį va karvių, va tį arklių – baisu, kokie tį tvartai, aš, būdavo, ažblūdiju net. Kap tį turtingai gyvena! <...> Arklius, būdavo, kai išlaidzia žiemų, aplink namų kai laksta, tik dunda dunda! I žąsys, i antys, ajazau!⁸

Taigi nederlinga žeme žmonės linko motyvuoti visas nuo seno istoriškai susiklosčiusias švenčioniškių nepasiturimo gyvenimo aplinkybes ir menkesnį nei kitose Lietuvos srityse būvį. Remiantis istorijos, etnografijos, taip pat ekonominių šaltiniais net atrodo, kad ne kažin kiek tos gerovės pastaraisiais šimtmečiais iki pat dabar ir turėta, greičiau tik nuolat visais įmanomais būdais vaduotasi iš „juodo purvynėlio“. Neatsikratomas vargo šešėlis čia gyvenantį lydėjo vos ne iš kartos į kartą kaip amžinas šio krašto tapatumo ženklas, įsispaudęs savais pavidalais ir folklorinėje kūryboje. Dar ir šiandien romansus labiau nei kitas dainas pamėgusi švenčioniškė mokytoja pakalbinta tiksliai užčiuops šį senojo dainų repertuaro bruožą, savaip apie jį pasvarstydama:

– *O kuo jums naujoviškos dainos gražios?* – Nu, labiau gyvenimiškos. Dabar, matot, dabartinėje dainoje [turi galvoje per radiją ar televiziją girdimas dainas] vargo nerasi labai. A seniau gi – vargas ir vargas: ir marti verkia, ir vestuvėse raudos, ir taip toliau. Čia gi buvo vargingas gyvenimas. [Ir iš karto ima dainuoti savo krašto dainą „Visi sėja savo rugius, o aš savo vargus“] (LTRF cd 400/8).

Kaip žinoma, metaforinė vargo topika yra neatskiriama lietuvių dainų pasaulio savastis, tačiau rytiniuose pakraščiuose ji dar ryškesnė ir tikroviškesnė.

.....

8 Nesant kitokios nuorodos, čia ir toliau pateikiami tekstų fragmentai iš straipsnio autorės rengiamo folkloro rinkinio LTR 7765. Skelbiant kai kurie ne itin rišlus teksteliai nežymiai paredaguoti.

Daugiaprasė vargo paradigma⁹ iš tikrųjų čia tokia stipri, kad net gali būti raktas, šifruojant šio krašto ankstesnių laikų, o iš dalies ir šiuolaikinio sociumo kultūrinį kodą.

Siekiant geriau atskleisti kultūrinio kraštovaizdžio vidinį turinį – bendruomenės gyvenimą, stengtasi atidžiai įsiklausyti į jos narių pasakojimą apie save ir bendrą kultūrinę aplinką, kaip irgi dažną prisiminimų objektą. Nors sociumas šiandien čia margokas įvairiomis prasmėmis, bet vis tiek reikėjo stengtis įžiūrėti žmonių, gyvenančių toje pačioje erdvėje, rūpesčių bendrumą ir jo įkultūrinimo formas. Pirmoji ir beveik nekvestionuojama dabartinė švenčioniškių sociokultūrinė charakteristika, remiantis jų pačių savirefleksija, sietina su krašto migracijos specifika. Vien Pašaminėje dabar gyvena kelių tautybių gyventojai ne tik iš senų, bet ir vėlesnių laikų, o pastaraisiais metais dar gerokai padaugėjo turtingų atsikėlėlių iš kitų Lietuvos regionų, todėl bendruomenėje nuolat didėja socialinė atskirtis. Kaip tik šis tebevykstantis neatsitiktinių persikraustymų sąmyšis (pasiturintiems miestiečiams keliantis į patrauklias poilsui numatomas ežeringas vietas), vietiniams pašaminiškiams kelia daug nerimo, jie dėl to labai išgyvena, dar atkakliau skirstydami bendruomenę į svetimus ir savus, pabrėžtinai neigiamai vertindami svetimųjų, t. y. naujakurių, pradėtą naująją ūkinę ir kitokią veiklą:

Tai va dabar visi nauji gyventojai. Paežerėje paskutinis numirė, Varniukas, šeštadienį palaidojome. Ir liko va svetimi jau. Jau nameliai supirkti, ardo, daro, knisa viską – i visio! Ir gamtą, va, visai sudergė: kalnus nuima, kitur padaro.

Tuo tarpu kitos, ypač seniai nusistovėjusios daugiakultūrio bendruomeninio gyvenimo situacijos jų nei erzina, nei piktina. Štai aptariamoje zonoje nuo seno gyvena „tautiškai mišrus gyventojų kontingentas“, kalbantis lietuviškai, gudiškai, rusiškai, lenkiškai. Vyresnio amžiaus pašnekovai dar gyvai mena ir sovietmečio politikos padarinius, kai daug baltarusių buvo perkelta į rytinį Lietuvos pakraštį, jiems pasiūlant geresnį socialinį gyvenimą, nei turėjo vietiniai. O pati dvikalbystė ar net trikalbystė nei šiandien, nei seniau, pasak pašnekovų, čia nebuvusi problema. Tokią kalbinę situaciją net linkstama pripažinti kaip šio krašto pozityvų išskirtinumą:

Mūsų čė va Švenčionių krašti tai nepyksta, ti va, neišskiria va, kad tu rusas ar tēp ti kas. Va, kap va, Utenoj, aš va nuvežiau, – čia iš kaima mūsų įsidarbina Sodeikiuosun, a

.....
 9 Apie pastaraisiais bent jau dviem šimtmečiais sudėtingas rytų Lietuvos istorines, taip pat nepalankias ekonomines bei socialines sąlygas, didinusias šio krašto skurdą, tiesiogiai veikusį asmens ir bendruomenės kultūros būsenas, plačiau žr. Stundžienė 2010: 15–41.

žmona rusė, ir pirmininkas pastebėjo. Saka [įsidarbinęs kolūkyje rusės vyras teiraujasi žmonai darbo]: „A daržely nebūt vietos?“ – „Jei kal' lietuviškai, tai bus vieta, a jeigu rusiškai, – par mus nēr vietos.“ – *O čia taip nebūtų?* – A čia neturi reikšmės.

Žmonės ir dabar tarp savęs bendrauja pagal situaciją: dažniau lietuviškai, prireikus – rusiškai (kad visi geriau suprastų), rečiau lenkiškai. Pavyko išgirsti vos vieną kitą sakytinei tradicijai būdingą anekdotinį siužetėlį dėl kurios nors kalbos prerogatyvinės vartosenos. Kur kas skaudesni vyriausios kartos prisiminimai iš lenkų okupacinio režimo laikų apie asmeniškai išgyventas traumas, iš kurių bene labiausiai įsirižęs į atmintį yra lietuvių kalbos apribojimas viešajame gyvenime. Beveik kiekvieno atmintyje tebesaugomas pluoštelis asmeninių naratyvų būtent iš šios konkrečios istorinės patirties.

Vis dėlto didžiausio jausmų proveržio sulaukta kalbantis apie vietiniam sociumui itin reikšmingus folklorinės kultūrinės tvarkos pokyčius, negrįžtamai išbraukiančius iš bendruomenės gyvenime ilgai galiojusio apeiginio reglamento tai, kas buvo kultūriškai savita šiam kraštui, ir tai, kas buvo universalu apskritai visai tradicinei kultūrai. Ypač sunku susitaikyti su dabartinių laidotuvių ritualų naujomis apraiškomis, žyminčiomis bendruomenės narių susvetimėjimo stiprėjimą, šiuolaikinei vartotojiškai visuomenei būdingų nuostatų prasiskverbimą, niekaip nesuderinamą su senąja laidotuvių dvasia:

Dabar gi per laidotuves tik pareigų atlieka. E anksčiau, aš dar vaikas buvau, būdavo, jei pasakydavo, kad kaime mirė žmogus, – viskas. Aš kap šandie prisimenu tokį vienų kartų. Niekas mani nei mokė, nei nieko. Vaikas būdama. Pradėj kalbėti, kad, reikia, mirė tenai, tį ar Elena, ar Paulina – neprisimenu. Toks Adomas šienavo rugius. Taigi rugiapjūtė, garbingas – pats rimčiausias laikas. Vaikai nubėgo, pasakė jam, – dalgė ant pečių i grįžo namo. Darbas baigtas. Tris paras, kolai laidotuvės kaime vyksta, jokie darbai nevyksta. Tai šitų gerai prisimenu. <...> A dabar gi kaimynai kitąkart nežino, kad laidotuvės. Ar nenori žinot...

Kadai paprastai – grabų padirba. Nei tų kvietkų, nieko nebuvo. A dabar, sakė, vat vakar buvo dukra nuvažiavus [į giminaitės laidotuves], tai sakė, apkrauta i kvietkais, i buketiais, i visa ko. E kadai šitokių nebuvu: un suolo, va užklota, i guli nebaščikas. Paprastai. – *O giedodavo?* – Giedodavo, jau ko, un giesmių, tai jau meldavos per nakteį, – kadai gi keturias dienas gužėdavo nebaščikas pirkioj. E dabar gi greit išveža. Dabar suvis kitep. Dabar žmonės ištvirkį, turi pinigų, tai tik kiša... Sakė gi va dukra, sako, Jezau vo Jezau, kiek žmonių perėjo, tai tiek i valgė! Stalai, sako, nuklota valgiais. E kaimi gyvena. Nu, kitokis pasaulis pasdare.

Iš šiuolaikinių vestuvių papročių švenčionišką tebeglumina itin senos bendruomeniškos savasties praradimas, kai visas kaimas, visi asmeniškai nepakviesti svečiai, vadinamieji guogiai, galėjo aktyviai dalyvauti ne tik šeimai, bet visam sociumui svarbiose – naujos šeimos susikūrimo viešose apeigose. Žmonės apgalvestauja išnykus šiam papročiu, lyg nujaustų, kaip esmingai tai keičia šimtmečius išlaikytą bendrą kultūrinių prasmų lauką:

Negražu – niekas neišlaidžia jaunųjų, sarmata. Negalima – cia gi toks įvykis, kadai – vienas gyvenime įvykis! Laimingi buvo, kad išlaidėm. Nu, tai cia normalu, kad niekas dabar neišlaidžia?!

Dažnas tradicijų *anksčiau* ir *dabar* nesuderinamumas, pastebėtas tradicinio žmogaus savivokoje, jaudina jį patį ir sukelia daug prieštaringų emocijų, nors akivaizdu, kad daugiausia estetinio pasitenkinimo patiriama tik prisimenant pasiilgstamą ir dabar didele vertybe tebelaikomą buvusį žmonių bendrystės jausmą. Prisiminimų retorikoje apie dar gerai atmintyje išsilaikiusį Sekminių ritualinį šventimą dėmesys koncentruojamas ne tiek į nuo dabartinio žmogaus nutolusią ir vos rusenančią to ritualo apeiginę paskirtį, kiek į jo labiau sureikšmintą komunikacinę pusę:

Oi, Sakminės tai kadaise švįsdava žmonės šeimom, giminės švįsdava labai. Būtinai suvažiuodava giminės, aidava parugėn daugiausia: apžiūrėdava visus augalus, kaip auga kas apžiūrėdava. Paskui parugėj jau susėsdava. <...> Un Sakminių do vė dažydava kiaušinius. Pyragų priskepėdava, giros prisdarydava, sūrių, sviesta, nu, kiaušinių. I vat susėda visi, pasikalba. Žinat, giminės suveina, vis tiek irgi, pavyzdžiui, taliau gyvena, atvažiuoja, pasikalba. E dabar? E dabar tiliponus tik va maiga maiga... – *O tai kam ten eidavo, kodėl ne troboje susėda?* – Oi, taigi, nu tai eina specialiai, aš nežinau, gal kažkaip tai, reiškia, augmenijai daug padeda, augalams žmonės jau sava pribuvimu, apžiūri visus. Nu, pasodinta bulvės – žiūri, ar dygsta, tenai pasėta pupos kokios ar tų avižos, ar tų kviečiai, žiūri, koki rugiai. Būdava, jau sakydava kitąkart: jau varnos nesmata iš rugių, a kitąkart do matas.

Empatišku žvilgsniu dairantis po platesnę vietinio sociumo kultūrinę panoramą, kiekvienam kristų į akis bene ryškiausia švenčioniškoji kultūrinė savastis – magijos apraiškų gausa. Apibendrinant šią situaciją, reikia pabrėžti, jog bendruomenės sakinės tradicijos atmintyje, pasirodo, saugiai tebeglūdi daugybė memuarinių tekstų apie tikėjamą archajiška magija ir jos intensyvią ilgametę praktiką. Kai kurios jos formos reiškiasi ir dabar. Tad užkalbėjimų¹⁰, atžadėjimų, nužiūrėjimų ar prakeikimų fenomenas čia toli gražu dar yra ne vakarykštė diena.

.....

10 Apie užkalbėjimų specifiką rytiniuose šalies pakraščiuose plačiau žr. Vaitkevičienė 2008: 19–20.

Kitas dalykas – gana prieštarai pasireiškianti maginė refleksija žmogaus pasaulėvokoje: nuo visiško maginės galios suabsoliutinimo, per abejonių miglą (ar taip gali būti? „Ir tikėk, ir netikėk!“) iki visiško jos neigimo.

Dar aiškinantis socialinio gyvenimo regioninius skirtumus buvo pastebėta, kad juos paprastai geriau mato nevietiniai, atsikėlę žmonės čia gyventi iš tolimesnių Lietuvos vietų kad ir prieš keliasdešimt metų. Tiktai tuos skirtumus ne visiems sekėsi aiškiau artikuliuoti, todėl ne kartą šiuo klausimu pradėtas dialogas mezgėsi vangokai. Taip atsitiko ir šnekantis su atitekėjusia moterimi nuo Taujėnų (Ukmergės raj.) apie 1963 metus, dabar jau save laikančia Pašaminės senbuve, kitomis temomis itin iškalbinga pašnekove:

- *Kaip jums pasirodė Švenčionių kraštas?* – Labė tamsus, atlikšs nuo mūs krašta. – *Kuo?*
- *Možnu sakyt, i kultūru, i žmonės, i...*

Šnekos trūkčiojimai liaudavosi vos jai perėjus prie prisimenamų konkrečios rūšies „tamsumo“ apraiškų, prieš keliasdešimt metų gerokai pribloškusių atvykėlę jaunamartę, savo akimis pamačius, kaip maginėmis priemonėmis – senais tikėjimais, burtais ir užkalbėjimais – žmonėms pavykdavo pakeisti, pagerinti vieną ar kitą situaciją, nukreipti gresiantį pavojų. Archajiškos magijos apraiškų prisodrintame švenčioniškių kultūriniame klimato šie respondentė savo emocingais pasakojimais pirmučiausia išskyrė kadaise ją tiesiog šokiravusius, o dabar visai „prisijaukintus“ vadinamuosius nužiūrėjimus. Kaip žinoma, tai plačiai pasaulyje išplitęs reiškinys, gerai žinomas visoje Lietuvoje, nors sakmių apie jį, Norberto Vėliaus teigimu, užrašyta labai nedaug (Vėlius 1977: 256). Nepaisant to, pripažįstama, jog gausiau įvairaus plauko su kenkimo magija siejamų paliudijimų yra skelbta iš rytinės šalies dalies (ten pat: 203, 216–217). Tyrusiųjų lietuvių mitologiją nuomone, nužiūrėtojai buvo priskiriami „kalbamųjų žmonių“ kategorijai, vadinami blogų akių žmonėmis, atžindais, žavėtojais, „nudyvytojais“ (Tumas-Vaižgantas 1999: 82–96; Vėlius 1997: 256–262). Ne mažiau įdomu, jog pripažįstama, kad tai niekur nedingęs reiškinys ir šiandien: „blogaakis ir mieste, ir kaime suvokiamas kaip pavojingas žmogus, neigiamas asmuo, kurio saugomasi įvairiais – liaudiškais ir neliaudiškais – būdais“ (Balikienė 2006: 30). Kitą nemažą prisiminimų diskurso dalį, irgi reflektuojančią maginę veiklą, sudaro užkalbėjimai nuo įvairių ligų ir ypač nuo gyvatės įgėlimo. Gyvatės ir žalčiai, įprasti šio krašto gyvūnai, spėjama, kad nuo seniausių laikų turėję simbolizuoti gyvybės atsiradimą bei jos atsinaujinimą ir kad kaip tik šia intencija „įrėžti atvaizdai ir figūrėlės buvo aptiktos vietinių rytų prabaltų teritorijose gyvenusių Narvos kultūros žmonių gyvenvietėse“ (Girininkas 1994: 230; kalbama apie vietas prie Kretuono ežero – B. S.). Dabar šalia gausių memuarinių išsklaidų apie gydymą užkalbėjimais užrašytuose folklo-

riniuose pasakojimuose pažeriama prisiminimų vos ne iš kasdienių susitikimų su gyvatėmis, kurie jau labai simptomiškai fiksuoja kitos – vartotojiškos, itin šiuolaikiškos pasaulėžiūros atšvaitus:

Kai po lietaus nuėjau grėbt, tai kaip grėblį tik kyšt, taip gyvatė po šieną jau. [Ir juokdamasi pasakotoja tęsia:] Viena kartą, kad žinotum, o Jėzau! Aš čia grėbiu, na, vartau šieną, – grėbt reikia, krantan iškelt iš griovio. Tai einu, va šitaip, – va stati galva – šliaužia kas! Nu, misliu, kas čia? Ne pacukas, ne kas... Tai aš grėblį prispaudžiau – gyvatės pusė pelės inryta, stingurys viršun pelės! Ir negaliu pažint, kas čia per daiktas! [Kvatoja.] Tai aš grėbliu sudaviau kiek, apie grėblį apsukiau ir nunešiau vyrams agregatan. Tai vienas vyras, kur Gaidamavičius su tavim dirbo [linkteli pokalbyje dalyvaujančiam savo vyrui], anas greit nudyrė kailį šitai gyvatei. Sako: „Oi, bus apyrankė graži iš skūros“, – laikrodžiui, išeina.

Beje, šitoje maginių ir nemaginių nutikimų kupinoje erdvėje straipsnio autorei netyčia teko įsivelti į labai privačius šeimos reikalus, atsiduriant šių dienų kultūrai visiškai marginalioje situacijoje, kai savomis ausimis teko iš pirmų lūpų išgirsti apie motinos grasinimą prakeikti dukrą ir pastarosios dėl to parodytą didžiulę baimę, ko, atrodytų, mūsų laikais nebėra nei kaip stebėti, nei kaip aprašyti¹¹. Verta priminti, jog patikimiausiu dokumentuotų „baisių prakeiksmų“ refleksija mus yra pasiekusi iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų – XVIII a. pradžios (Baliulis, Meilus 2001: 627).

Ši glaustai aptarta archajinės kultūros projekcija pačių jos dalyvių nei pernešylyg jaudina, nei kaip nors kitaip sureikšminama. Daugeliu atvejų tai dar įprasta arba dar gana gyvai menama būseną. Kaip išskirtinį regioninį bruožą, priskiriamą itin senai kultūros kalbai, ar dar kitaip kaip jį interpretuoti linkę tik turintieji kitą kultūrinę patirtį.

KRAŠTOVAIZDINĖ REFLEKSIJA DAINOSE

Ankstesnio skyriaus pradžioje buvo aptarta, kaip nelengva perprasti vietinių gyventojų savojo kraštovaizdžio recepcijos subtilybes. Maža to, kai kuriais atvejais galima ir visai pasimesti, nes kiek formaliai / neformaliai besidomėtum savo pašnekovų koku nors folkloriniu aplinkinio gamtovaizdžio įprasminimu, šie kreips šneką į jiems daug aktualesnes problemas, tarp jų ir į nūdienos smulkaus verslo, ir ne tik jo, brutalų santykį su gamta, ieškos tokios elgsenos priežasčių, jas aptikdamas

11 Apie tokią neįprastą ekspedicinę patirtį žr. Lina Būgienė [ir kt.]. Folklorinių (iš)minčių gelmės tarp Kretuono ir Adutiškio: ekspedicijos dalyvių refleksijos, *Tautosakos darbai*, 2010, [t.] XL, p. 302–303.

pirmiausia vietinio sociumo viduje, vis didėjančiame žmonių susvetimėjime, pakirtusiame šimtmečius vešėjusių tradicinio bendruomeniškumo šaknis.

Per lauko tyrimus ne kartą taip nutikdavo net teiraujantis pagrindinio klasikinėje tautosakoje istorinio kraštovaizdžio atminties įrankio – padavimų, tiesiogiai sietinų tiek su kai kurių kraštovaizdžio elementų atsiradimu, tiek domintis kitais jo aspektais. Žemiau pateikiami iš vienos aštuoniasdešimtmetės pašaminiškės ilgesnio pasakojimo išskirti du jo fragmentai. Pirmasis liudija, kokį „nefolklorinį“ ir mažumėlę komišką, kartu ir melodraminį atsakymą šiandien gali išgirsti vietoj klasikinio „kraštovaizdiško“ tautosakos naratyvo. Antrame, taip pat ne visai rišliai papasakotame, užkabinamas tiesioginis šio straipsnio toponiminis objektas – Pašaminės ežero vardas Šventas ir dvi skirtingos ne tik žanro požiūriu jo tautosakinės interpretacijos:

– *Iš kur ežerai atsirado?* [Klausiu, tikėdamasi kokio padavimo.] – Nu, klausaitė, iš kur ažerai, vaikelai, atsirada?! Tai čia gi, ar mes galim žinot? Ažerai, – jeigu buva kadaise tvanas, tai vot tos žemesnės vietos ir lika ažerai. – *O koks čia ežeras yra?* – Mūsų ežeras vadinasi Švento ažeras – Švento! Labai gražus jo vardas, i gražus buva ažeras. Ir bet jūs pagalvokit, kas daros: va, ponas, va šitas, prieš ut mus, va – laika kiaulių pinkiolika, dvidešimt ir laidžia viskų. [Ir iš susijaudinimo užsikirsdama toliau skuba aiškinti, per kur konkrečiai yra leidžiamos gyvulių sruotos.] Jis pasijunge tuosan vamzdžiuosan ir iš sava tualeta, ir iš tvarta laidžia – i va cia aina grioviu [rodo pro langą] tiesiai ažeran. Jūs įsivaizduojat, ar jūs įsivaizduojat?! Aš nesuprantu, kam skųstis i kam pasakyt! Ažeras! Cia baisu, vaikai jeigu pasmauda ažeri, tai apauga spuogais visokiais. Tfu! Žuvys – negalima valgyti iš mūs ažera. Jūs žinat, katinai neryja! Aš, būdava, do va, ataneša toks kaimynas, katinam nupirkdavau tokių nedidukių. Nu, misliju, kas čia yra, kad neryja?! Tfu!

Tai vat, ažeras mūs gražus buva, i Šventu vadina. Būdava, važiuodava bažnyčian. Va čia buva keliukas, – nu, viskas suskeitį dabar, kad paskelt mūs tevai, nepažintų kaima jokiu būdu, jokiu būdu! Buva toks keliukas tarp griovia, toksai tiesiai un ažerų. I važiuodavam un Kaltanėnus bažnyčion. Tai vat, saka, kažkadu veže varpus, – už tai Šventu pavadina mūsų ažerų – ir nuskenda i tas varpas, i tie arkliai. Žmogus, kap tį jį išgefbėja, saka. Tį anes ir guli kažkur, tie varpai, ažeri šitam. Švento ažeras, Švento! [Kartodama ežero vardą, staiga prisimena kitą kūrinį ir be jokios pauzės tuoj priduria:] Čia yra ir šitas, himnas, parašytas mūsų Sivickienės Mildas ape Švento ažerų. [Beje, pasakotoja atsimins vos pora himno eilučių: *Prie Švento ežero rankas ištiesęs pašauk Ir išgirsi tu aidą amžinybės varpų*, pacituotų tikrai iš M. Petkūnaitės-Sivickienės parašytos dainos.]

Kaip matyti, iš senos ežero pavadinimo Šventas istorijos moters atmintyje telikusi gerokai primiršta ir, ko gero, visai jos nė nedominanti, nors yra „gražiai“

skambančio vardo atsiradimo reminiscencija¹². Nepavyks išklausti padavimų apie Šventą ir iš kitų respondentų. Kaip ir daugeliu panašių atvejų, šią kadaise kaimo kraštovaizdžio istorijai reikšmingą toponimikos tautosaką, ne vienos kartos vaikystėje girdėtą kaip pirmąsias pamokas iš istorinės geografijos apie artimąjį pasaulį – gimtinę, kasdien užkloja vis storesnis užmaršties dulkių sluoksnis. Užtat galima sakyti, kad vietoj padavimo, vargiai beiškapstomo iš tolimiausių atminties kertelių, beje, visada ir pasakoto „nuasmenintai“, kaip kažkokią iš kitų nugirstą neatmenamos senovės istoriją, formuojasi mūsų laikams motyvuotė, jaudinanti tiek turiniu, tiek forma literatūrinė ir kartu folklorinė kūryba, turinti ir „toponiminį atgarsį“. Tai naujai sukurtos dainos, kurios į savo poetinį lauką įtraukia kaip tik mus dominančią kraštovaizdžio lyrinę sugestiją, konkrečios vietovės tapatybę sustiprinant lokaliųjų toponimų paminėjimais, tarp kurių dažni yra upių, ežerų, kalnelių, taip pat kaimų ar miestelių vardažodžiai. Istorinę kultūrinio kraštovaizdžio refleksiją geriau atlieptų senėlesnio, kitaip savito sluoksnio klodo (XIX a. pab.–XX a. pr.) dainos, irgi pačių sociumo narių kurtos ir platesnėje apylinkėje dainuotos (daugiau šiaurės Lietuvoje). Jose labai tikroviškai, didaktiškai epiniu stiliumi pasakojamas koks nors su konkrečia vieta (būtinai įvardijant toponimą) susijusio įvykio siužetėlis: apie bažnyčios gaisrą ir jos atstatymą, potvynį ar kokį kitą atsitikimą, gerą dvaro poną, kaimo žmones arba šiaip apie ką nors iš vietos gyvenimo¹³. Tokios lietuvių vadinamosios humoristinės–didaktinės, taip pat ir kai kurios savo stilistika joms artimos vestuvinių dainų versijos beveik adekvačiai atitinka rusų folkloristikoje žinomas geografines dainas, kuriomis kultūrinio kraštovaizdžio interpretacijose plačiai naudojamosi sprendžiant apie tam tikro laikotarpio konkrečios vietovės kultūrinius ypatumus (Калуцков, Иванова 2006). Aptartų dainuojamųjų kūrinių tolimomis giminaitėmis laikytinos dabartinės patetiško stiliaus, dažnai ir visai neseniai atsiradusios dainos apie savo kaimą ar miestelį. Kai kurios iš jų specialiai kuriamos kaip iškilmingi himnai gimtinei, kartais jais tampa tinkami pagal temą eilėraščiai (pačių dainuojančiųjų išsirankioti iš knygelių, laikraščių), kūrybingiems dainininkams

.....

12 Beje, Bronislavos Kerbelytės sudarytame padavimų kataloge siužeto apie Švenčionių apylinkėse esantį Švento ežerą nepavyko rasti (Kerbelytė 1973).

13 Turima galvoje dainos, Lietuvių liaudies dainų kataloge priklausančios vadinamų humoristinių–didaktinių dainų skyriui; plg. kelias citatas iš dar galutinai neapčiuoto jo poskyrio anotacijų: *Didelė nelaimė Grūzdžiuos atsitiko; Anykščių miestely patapas buvo, Vartai, trobos ir medžiai griuvo; Sustokim visi į gretą, Padainuokim su akvata Apie savo kraštelį – Daujėnų miestelį* ir pan. Dalis šių dainų, ypač su humoristiniais piršlybų motyvais, paplitusių šiauriniuose aukštaičių regionuose, priskiriamos vestuvių repertuarui (žr. sutartuvių dainą „Ateis šaltas rudėnėlis“ (V 548) ir jos motyvus: *Iš Žagarės – jodnugarės, Iš Daujėnų – plačių strėnų, Lauksodietės girn(u)s trauk(i), Užkurėlių labė lauk(i). Salotietės – skerslatvėlas: Su palbonės spadnytėlas. Biržų miesta panytėlas Raita kojis kaip pašėlė* LLD IV, nr. 197).

(beveik išimtinai dainininkėms) prisitaikius melodiją. Eilėraščio folklorizacija, jo „sudaininimas“ – įprastas reiškinys lietuvių tradicinėje kultūroje. O pati mada turėti savo himną su jam priskiriama bendruomenės vienybės, laisvės, garbės, pasididžiavimo, patriotinių jausmų kėlimo funkcija, noru išreikšti meilę ir pasigėrėjimą gimtine nėra nauja, greičiau tik atsinaujinusi (Žičkienė 2010: 194; plačiau apie pasaulietinio himno išplitimo tradiciją žr. ten pat: 186–209; apie dabartinius Lietuvos mokyklų himnus žr. Stankutė, Anglickienė 2010: 222–251). Įsimintiniausius himniškus posmus ar jų eilutes apie gimtas vietas beria ne viena dainuoti mėgstanti respondentė (viso teksto paprastai reikia ieškotis jos dainų sąsiuvinyje). Yra pagrindo tokias dainas laikyti ypač palankia terpe mūsų laikams labiausiai „nusišavinto“ kultūrinio kraštovaizdžio daliai – tėviškės koncepto raiškai. Šiandien jau galima kalbėti apie istoriškai skirtingai susiklosčiusias jo dainiškojo kelio atkarpas. Dainų diskurse tėviškės stereotipas bus iššaknijęs jos netekties akivaizdoje: pokario „sodybų tuštėjimo metais“, kai vis daugiau žmonių palikdavo kaimą, išeidami į partizanus, keldamiesi į miestus. Seniausiam dainų klode tėviškės konstrukto dar nėra, nors netiesiogiai jis vizualiai, bet kartu labai iš tolo artikuluojamas mūsų kultūrinio kraštovaizdžio erdves atpažinti leidžiančia poetinių formulių išsklaida, šiandien sakytume, poetinio diskurso bendrosiomis vietomis, toliau čia spontaniškai pacituotomis iš atminties: *per alksnyneį, per pušynelį tai giedriai šviesiai saulutė teka; ir pašarmojo darže rūtelės, sode – vyšnelės, galulaukėj – liepelės*. Ir, darant nemažą šuolį istoriniame laike, daug vėlesnė, antai ir minėto dramatiško pokario metų daina visu ūgiu atsigręš į tautinės savimonės sąlygotą, sutelkusį savyje pasiaukojimo, kartu ir gedulo bei savigailos būsenų refleksijas, tačiau ir labai tikrovišką tėviškės simbolį. Juo tampa iš realaus kraštovaizdžio į dainą persikelta gimtoji sodyba: *Išėjau aš už tėviškės žemę, Išėjau už gimtuosius namus, Išėjau aš už rūtelių darželį Ir už tai, kas lietuviui brangu* LTR 7481(110); *Menu aš savo seną namelį Tarp žalių liepų, aukštų klevų. Palangėj svyra jurginų žiedas, Ten rymo kryžius tarp jazminų* LTR 6482(283). Toks partizaniškoje ir tremtinių kūryboje išskylantis tėviškės dainų konceptas, regioniskai niekaip neišskaidomas, yra subendralietuvinto turinio (pradžią gavęs nepriklausomos Lietuvos laiko patriotine dvasia išdailinto literatūrinio kalbėjimo ir romantiškų meilės romansų apsuptyje), ilgam įsitvirtina dainuojančiųjų sąmonėje. Ir keisis jis tik nežymiai, nes iki dabar emociškai įsupta dainiškoji tėviškės euforija neatslūgusi. Ne veltui šiuolaikinė sociologija kalba apie polinkį jausti tikrovę tikrais jausmais, taip pat apie emocinę vaizduotę ir vis pastebimiau lyriškėjantį žmogaus santykį su aplinka. Šiuo atžvilgiu ant ilgai tarnaujančio to paties emocinio kurpalio sukurpta daina ją dainuojantiems neatrodo susidėvėjusi, greičiau atvirkščiai – pasidaro labai prieinama ir patrauklia, įviešinta priemonė bendrauti jausmų kalba.

Galima net apibendrinti, jog dabartinį folklorinės kultūros vienokį ar kitokį dalyvį, jei ne tęsėją, gyvenantį miestelyje ar kaime, žavi ne tiek kasdien jo regimas kad ir labai įspūdingo kraštovaizdžio paveikslas, kiek emociškai kur kas patrauklesni bandymai jį perteikti poetiniais vaizdais, tarp jų ir dainomis, atitinkančiomis paties dainuojančiojo ir klausančiojo estetinį skonį. Štai kaip emociškai apibendrinama prieš dvidešimt metų prikelto Joninių šventimo scenarijus ir jo estetika (beje, pašnekovė tikino, kad anksčiau Pašaminėje Joninės „nigdi“ nebuvo švenčiamos):

Pakaľbėdava gražiai labai mokytoja. Nu, ir šitas, ana jau, mūs mokytoja, buva jauna, graži i, šitu, ir su žodžiu žmogus tokia. Gražiai pakaľbėdava. Paskui programa praeidava, paskui padainuodava, – buva merginas, kurios dainuodava parnakt per mikrafonų šitų. Ir tadu šitie vaikai gražiai pašoka, padainuoja. Paskui žvakutes un tokių, va, skratalių, vainikėliu apipina i pastata žvakutį. I paskui aidamos [mergaitės] šitų himnų gieda pre Švento ažerų. Ir palaidzia visi vaikai šituos žvakutes ažeran. Jeigu buvo gražus vakaras, nu, toks nuostabus vaizdas man lieka per amžius... Kaip gražu: tos žvakutės pamažu plaukia, plaukia, saula laidzias ažeran, nu taip gražu!.. Negaliu pamislyt, kaip gražu.

Beje, aptariamuose panašios patirties autorių dainų tekstuose (neretai proginiuose, parašytuose konkrečiai šventei ir jos metu vykstančio koncerto repertuarui) aptinkamas labai blyškus objektyvaus vietinio kraštovaizdžio atspindys, kurį dar labiau prigesina ar net ir visai uždengia pagrindinis, stačiai privalomu tapęs lyrinio išsakyto sandas – tėviškė. Dabar ji pristatoma visiems rašantiems panašiai sureikšmintais vaikystės ir jaunystės laikų sentimentais, skirtingų autorių daugiau ar mažiau vienodai idiliškai artikuliuojamais. Toks tradiciškai subendrintas kalbėjimas, net pasitelkus sukonkretintus, bet kartu unifikuotus lietuviško kaimo gamtos vaizdus, atrodo nustojęs vietinio kolorito, o pats gamtovaizdis būna tarsi „išvietintas“, todėl klausančiojo pastanga jo erdvę tiksliau lokalizuoti darosi visai beprasmiška: *Sugrįžtu iš tolimo kelio Prie slenksčio gimtųjų namų, Kur šilas, pakvipęs avietėm, berželiais, Mane vis vilioja savu artumu* (iš dainos „Pašaminei“). Prie aukštosios literatūros pratusiai klausai šios eilutės bus tik kaimišku (blogąja – provincialumo reikšme) šablonu suštampuota, dėl to naivi ir poetiškai bevertė emocija. Tuo tarpu pačiam kuriančiajam iš tikrųjų rūpi prabilti kaip tik ta visiems suprantama kalba, kuri jaudina jį patį, kurią adekvačiai gali suprasti ir kurios iš jo ir tikisi jo aplinkos auditorija, išsaugojusi kolektyvinės patirties jausmą, išaugusi tų pačių moralinių normų, tokių pačių įsitikinimų brandintame, tiesiog labai artimos kultūrinės patirties prisodrintame lauke. Tame lauke juk skleidėsi ir tarpo šimtametė, iš miesto parnešto liaudiško romano vaizduotė, iki dabar palaikoma skaitomų meilės romanų ir per televiziją rodomų vadinamųjų

muilo operų. Kaip tik romansuose likimo vingiai neva teisingai sužymėti, jautriai pasakyta, emocionaliai užaštrinta, lyg iš pačios širdies eitų, dėl to dar labiau veikia, patraukia, nes į tekstus sudėta tai, kas yra jų patirta, išgyventa, sava, *gražu*. Tai stereotipinis empatiškas vertinimas. Viena ignalinietė apie savo dainuojamą tėviškei skirtą eilėraštį, sukurtą irgi vietinio autoriaus ir su pačios dainuojančiosios prisiderinta melodija, samprotaus, kodėl jai „krenta“ į širdį tokia daina ir kodėl apskritai į sąsiuvinius susirašyti (ne kartą ir perrašyti) jos romansai, žinoma, ne vien tėviškės temomis, yra tokie *gražūs*:

Taip *gražu*, argi galima jos nedainuoti? Žodžiai tikrai iš mano gimtinės, tik taip, kaip aš pati negalėjau parašyti. Lyg mano ten padėta...

Nu, gyvenį žmogus gyvenimų, – kaip dainose yra lyg tai tavo gyvenimas; panašus į dainą, į jos žodžius tas tavo gyvenimas. Ir va jos tada labai širdin krenta ir tiesiog noris kartot tuos žodžius, prisimint viską. Kad kas ir skausminga, – vis tiek kas džiaugsminga ne taip prisimena, kaip kas skausminga. Ir šitas, ir vat man tai šite. Man tie žodžiai, kai amžius praėjęs, jau žila galva yra, ir tos dainos, va: *aš laukiu tavęs be galo ilgai, jau žvilgsnis prigeso, pražilo plaukai...* Va, ir aš tokių jau žodžių nepraleidžiu, man jie tiesiog stringa. E dėl tėviškės, kodėl man stringa žodžiai? Už tai, kad mūsų tėviškė nugriauta seniai. Kolūkiai nugriovė, neliko nieko, tik laukas. Tiktai kur namai stovėjo, yra jazminų krūmelis likęs.

Klausinėjamos moterys apie šias dainas kiek erzinas, lyg nenorėtų apie tai kalbėtis, matyt, nujausdamos, jog neišeis joms kaip reikiant paaiškinti savo emocinio prisirišimo prie šios kūrybos. Todėl tik „spaudžiamos prie sienos“ dainuojančios mūsų respondentės (beveik vien moterys), tarp kurių yra ir išprususių, turinčių aukštąjį išsilavinimą, sunkiai rinks žodžius, mėgindamos pasakyti, kuo jas traukia, kodėl joms taip patinka romansų pasakojamos istorijos. Be stereotipinio atsakymo, kad tai dainos „iš gyvenimo“, kad jų istorijos pačių „iškentėtos“, retykais pavyks nugirsti ir kitų šių dainų įtaigos motyvacijų. Antai tarp tokių retų pavyzdžių praspūs mintis, kaip svarbu, jog romansuose yra gamtos paveiklų, dainuojančiosios siejamų ne tiek su kraštovaizdžio raiška, kiek atspindinčių šiaip apibendrintą, veikiau emocinį gamtos ir žmogaus suderėjimą (nors savo prasmėmis nė iš tolo neprilygstantį senųjų dainų šios paralelės paradigmai):

– *O kodėl šitos dainos gražios?* – Todėl, kad jos iš širdies. Iš tiesų, kiekvienas žodis turi prasmę. Ir svarbiausia – surišta viskas su gamta, kartu į žmogaus gyvenimą įpinama gamta. Visi tie peizažai, jie turbūt susiderina. O dabar tas, toks, taip sakyti, nuoga realybė [turi galvoje šiuolaikinę popmuziką]. Žinot, man tai nepriimtina tos dainos, va dabar-

tinės <...>. Žinoma, ir jos įeis į istoriją, bus ir jos rašomos [nori pasakyti, kaip dabar iš jų yra užrašinėjamos dainos], bet, žinot, man atrodo, jos neturės tokio efekto, nes čia išjaustos, iškentėtos tos dainos varguose, darbuose, skausmuose. Juk vis tiek žmonės ar šieną pjovė, ar grėbdavo – visur išsakydavo ir savo tą džiaugsmą, ir bėdas. Čia yra žodžiai iš širdies. Ir turbūt už tai turi išliekamąją vertę.

Ir iš tiesų romansų išliekamąją vertę pirmiausia ir rodo ne tik dainuojančiųjų prisirišimas prie jų ir didžiulis šių dainų išplitimas tradicinės kultūros erdvėje, bet ją žymi dar ir kita plėtros grandis: romansiško stiliaus persikėlimas į kitą to paties tradicinio žmogaus saviraiškos pusę – naujų tekstų, vadinamosios naiviosios literatūros (poezijos) kūrimą.

Grįžtant prie tėviškės temos dainose, susidaro įspūdis, kad ji yra labai tautosakiškai tipiška, nes minėtu romansišku stiliumi panašiai atsikartoja visų gebančių eiliuoti kūryboje. Negana to, nors tai autorinė, individuali kūryba, bet jos ne-nutrūkusius saitus su liaudies daina išduoda visų autorių panašiai subendrintos emocijos reiškimas, o aptariamam atveju jos pagrindu ir kuriama dainiškoji lietuviška tėviškės idilė: *O kaip norėčiau dar kartelį į tėviškę sugrįžt, Savo bakūžę samantą Sapne nors pamatyt* (iš vidiškietės Monikos padainuotos dainos „Jaunystė tėviškėje“, kurią, pasak jos, parašė Aldona Šeduikytė–Menšienė, o Monika šį tekstą rado laikraštyje). Tėviškės paveiklo tipiskumas savo pasikartojančia nuotaika, romantine dvasia (kartais ir leksine raiška) pagrįstai primena vadinamąsias liaudies dainų bendrąsias vietas, kai sustingusios, bet itin mobilios poetinės formulės klajoja po įvairių žanrų dainų variantus ir tokiu įsiterpimu irgi sustiprina ir palaiko artimą visam dainų masyvui dvasią. Lyginti pirmiausia ir peršasi ne tiek motyvai, kiek tokių naujųjų kūrinėlių bendroji dvasia. Ne kiek ją iškreipia rečiau į tekstą įterpiami toponimai ar kokie kiti kraštovaizdžio elementai, autoriaus paimti iš konkrečios lokalinės aplinkos, nors jie paprastai yra geriau įsimenami ir vietinius ypač jaudina bei gaudina: *Į ežerą Šventą šnara nendrės subridę; Kur mėlynos Kretuono bangos Ir kur miškai žali, žali, Čia mūsų Reškutėnai brangūs, Čia mūsų tėviškė brangi; Pašaminė, mano krašte, Dainom ir eilėm išdainuota, ir pan.*

KULTŪRIŠKAI ĮDABARTINTOS ISTORIJOS INTENCIJOS

Nederėtų aplenkti istoriškai reflektuojamos kultūrinio kraštovaizdžio pusės. Šiaip jau įprasta apie stambaus regiono istorinį kultūrinį kraštovaizdį spręsti remiantis iš esmės dviem principais: žinomais rašytiniais šaltiniais ir krašto gamtiniais–istoriniais bei konkrečius istorinius įvykius ir žymias asmenybes menančiu paminklų kompleksu. Šiuosyk sklaidant iš konkrečios vietovės sukauptą medžiagą, kraštovaizdžio folklorinės interpretacijos tikslais teko pirmąjį principą

truputį pakoreguoti, pasirenkant tik tam tikrą tiriamos vietovės rašytinį diskursą, atsižvelgus į dvi svarbias aplinkybes: rašytiniai šaltiniai turi būti kuo nors „giminingi“; artimi sakytiniam diskursui, svarbiausia – būti aktualūs (suprantami) dabartinei vietinei bendruomenei. Kitaip sakant, vengta remtis tais leidiniais, kurie nerūpėjo mūsų respondentams ir kurie, tarkime, veikiausiai ir neturėjo arba neturi didesnės įtakos dabartiniam jų pasaulėvaizdžiui. Kaip nesunku nuspėti, didžiausio atgarsio tarp vietinio sociumo narių paprastai sulaukia čia pat gyvenančių saviškių ar tėviškę palikusių kraštiečių žodis¹⁴. Gal todėl beveik visais atvejais viešasis diskursas, kylantis iš pačios bendruomenės vidaus ir perteiktas spausdintu pavidalu, šiandien prasmingai pagilina, įvairiais aspektais subalansuoja bendrąją kultūrinio kraštovaizdžio panoramą. Kartu kaip tik šių autorių rašytiniai pasakojimai dažnai neišsiveržia, per daug nenutolsta nuo folklorizuotos jų versijos, t. y. sakomo emocinio monologo formato, greičiau jį tik savaip pratęsia, ryškiau nuspalvina, kartais geriau argumentuoja, kartais – atvirksčiai – kalbėjimą daro perdėm subjektyvų.

Antrąjį istorinio kraštovaizdžio kriterijų, siejamą su paminklais, irgi apsispręsta pasiaurinti, apsiribojant labiau kultūrinei istorinei atminčiai skirtais ir tik per ankstesnį šimtmetį iki dabar sukurtais paminklais. Interpretacijai pasirinkta viena tiksliai apibrėžta zona – mažas, bet jau turintis ilgametę savo istoriją Reškutėnų kaimas, beje, abu nurodytus kriterijus, straipsnio autorės manymu, idealiai atitinkantis.

Reikia pripažinti, jog per spaudą nūdienos Reškutėnai yra gana gerai kultūriškai įdabartinti publicistiniuose rašiniuose, aktyviai pasitelkus viso vietinio sociumo narių kultūrinę ir ypač istorinę atmintį, taip pat itin sureikšminus neseniai šiose vietovėse atliktų archeologinių kasinėjimų atradimus ir jų pagrindu teikiamas mokslines interpretacijas. Daug čia lemia ir vietinio kultūrinio lyderio buvimas, jo aktyvi pozicija¹⁵. Archeologinė refleksija jau spėjo giliau įskultūrin-

14 Puikus tokio atvejo pavyzdys galėtų būti iš Pašaminės kilęs vilnietis rašytojas Vytautas Ažušilis ir jo pastaraisiais metais dešimtims skaičiuojami romanai, kurie beveik nepakliūva į šiuolaikinės mokslinės kritikos akiratį. Užtat tarp švenčioniškių tai bene skaitomiausias autorius. V. Ažušilio keturių dalių romaną „Auksinis sakalas“ (*Auksinis sakalas*, t. 1: *Gimtoji žemė*, Vilnius, 2001; t. 2: *Žemės šauksmas*, 2001; t. 3: *Žemės žaizdos*, 2002; t. 4: *Žemės kraujas*, 2002), sukurtą esą remiantis tikrais Pašaminės istoriniais faktais, tik pakeitus tikruosius veikėjų vardus pseudonimais, buvo skaitęs dažnas respondentas. Romano turinys, be abejo, domina ir jaudina visus vietinius žmones, vienprasmiškai žadina jų savimoneį: „čia apie mūsų kaimą, skaičiau du kartus“, „tai mūsų krašto epopėja.“

15 Tokiu lyderiu gerokai anksčiau ir ypač pastarajame dešimtmetyje yra tapusi Viktorija Lapėnienė, su meile ir pasiaukojimu organizuojanti Reškutėnų ir aplinkinių kaimų kultūrinį gyvenimą, daug nusipelnusi jo sklaidai, ilgai dirbusi mokyklos direktorės ir lituanistės darbą, dabar einanti Nalšios muziejaus Reškutėnų filialo direktorės pareigas. Vietiniai jos veiklą labai vertina, ją gerbia kaip taurios sielos asmenį, vadina Viktute, ne vienas yra įsitikinęs, kad „tik Viktutės dėka sujuda Reškutėnai“. Tai liudija su jos vardu siejami kone visi vietos kultūrai svarbūs, nors ir nedidelės

ti, net tapti šiuolaikinio sufolklorinto naratyvo dalimi, todėl jos priešistoriją yra verta atskirai pakomentuoti. Prieš kelis dešimtmečius (1977) pradėjus archeologinius kasinėjimus ir jų sistemingus tyrimus prie Kretuono ežero (Reškutėnų, Žemaitiškės gyvenvietės), šiose vietovėse buvo rasta daug vertingų ir itin retų akmens amžiaus radinių, tarp jų ir iki tol nežinomų (datuojamų III tūkst. pabai-ga–II tūkst. pradžia pr. Kr.). Naujai aptikti kultūriniai sluoksniai priskiriami šiau-rės rytų Narvos kultūrai, ir, kaip yra įsitikinęs šio krašto archeologinius tyrimus inicijavęs ir jiems vadovavęs archeologas Algirdas Girininkas, jie leidžia teigti, pacituoiant jau archeologės Reginos Volkaitės–Kulikauskienės apibendrinimą, jog būtent rytų Lietuvos narviškoji kultūra suvaidino nemažą vaidmenį formuo-jantis baltų kultūrai, o tai rodo neabejotinus jos ryšius su chronologiškai vėlesne brūkšniuotosios keramikos kultūra, kurioje ieškoma lietuvių šaknų (Girininkas 1990: 5; 1994: 241–250). Dar suprantamiau reziumuojant šių archeologinių tyri-mų rezultatus, reikia pridurti, kad iki jų paskelbimo baltų etninės istorijos pradžia buvo siejama su iš seniau žinoma archeologų teorija, teigiančia, kad baltų gentys formavosi kitiems indoeuropiečiams asimiliavus vietinius gyventojus. Tuo tarpu naujieji duomenys leido įžiūrėti veikiau priešingą tendenciją: dabartinėje rytų Lietuvos teritorijoje, kurioje minima ir Reškutėnų gyvenvietė, esą tyrinētu lai-kotarpiu jokios migracijos nebuvo (Girininkas 1994: 248). Taigi galimas dalykas, jog kaip tik iš čia toliau plito senųjų vietinių gyventojų puoselėta baltų kultūra. Ši nauja baltų kilmės versija ne tik sukėlė daug diskusijų mokslinėje aplinkoje, bet ir davė ypač stiprų postūmį naujoms etnokultūrinėms išsklaidoms visai Kretuono paežerių bendruomenei. Kadangi kai kurie dabartiniai reškutėniškiai patys buvo neseniai vykdytų archeologinių darbų liudytojai, galima tikėtis, kad šios išvados bent kai kuriems iš jų negalėjo nekelti pasididžiavimo jausmo savo gimtinės istorine reikšme. Juolab kad, remiantis Reškutėnų muziejaus direktorės Viktorijos Lapėnienės žodžiais, žmonės ir anksčiau savo laukuose aptikdavo keistų radinių, kurie visada kėlė nemažą jų susidomėjimą ir buvo kaupiami vietinio šviesuolio Izidoriaus Kazakevičiaus 1964 metais įkurtame muziejuje¹⁶ (Lapėnie-nė 1999: 43). Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad per ekspediciją kalbinti žmonės beveik neužsimindavo nei apie šiuos, nei apie archeologų didžiuosius atradimus

.....
 apimties leidiniai: *Reškutėnai*, knygos sudarytoja V. Lapėnienė, Vilnius, 1999; Viktorija Lapėnienė. *Išgirskime amžių kuždesį*, Vilnius, 2004; *Kryžių sakmė: Švenčionių rajono kryžių katalogas*, [sudarė Viktorija Lapėnienė], Vilnius, 2005; *Mažoji Reškutėnų kronika*, d. I, Vilnius, 2006; d. II [sudarė Viktorija Lapėnienė], Vilnius, 2010; taip pat spausdinta jos rašinių: *Ties spalio taku: 2-asis Rytų Lietuvos mokytojų kūrybos almanachas*, sudarytojai Antanas Andrijonas, Alfonsas Kairys, Romas Vorevičius, Vilnius, 2006, p. 148–154; *Pasilikę tėviškėje: Knyga apie Rytų Lietuvos šviesuolius*, [sudarytoja Birutė Kurgonienė], Vilnius, 2008, p. 93–106 ir kt.

16 Nuo 2001 m. muziejus yra Švenčionių rajono Našios muziejaus Reškutėnų filialas (plačiau žr. V. Lapėnienė. *Išgirskime amžių kuždesį*).

jų krašte apskritai. Tuo tarpu rašytiniame diskurse (atkreipiant dėmesį, kad jo autorai mokytojai, žurnalistai ir pan.), pavyzdžiui, „Mažosios Reškutėnų kronikos“ antrosios dalies įvairių aprašomų kultūrinių įvykių siužetėliai tiesiog mirguliuoja pasididžiavimo kupinomis rašinių antraštėmis: *Lietuva prasideda Reškutėnuose; Reškutėnai – lietuvių tautos lopšys; Čia susiformavo lietuvių gentis; Atradimų žemė; Senųjų baltų kelias – per Reškutėnus; Kur gyventa nuo priešistorės laikų; Reškutėnai – nepaprastas kaimas; Reškutėnuose jaučiama protėvių dvasia; Pleneras „Senosios baltų genties lopšyje“* (Lapėnienė 2010). Panašiu stiliumi plėtojamas ir minėtų publicistinių straipsnelių turinys, neabejotinai irgi garsių radimviečių archaikos paveiktas ir šįsyk ne be pagrindo žadinantis mitologinę vaizduotę (iš žurnalistės Aldonos Žemaitytės rašinio):

Reškutėnai – ne tik geografinė, istorinė, bet ir dvasinė teritorija, esanti prie Kretuono ežero Švenčionių krašte. Tas kraštas tarsi paties Dievo (ar senovės dievų) apdovanotas sakraliniais hidronimais ir toponimais. Užtenka paminėti Švento ežerą, Švenčionis ir Švenčionėlius, Dievio ežerą ir Ažudievį... Matyt, čia būta daug senovės lietuvių šventyklų – alkievių, kurių aukuruose degė baltų dievams šventoji ugnis (Lapėnienė 2010: 173).

Įdomu, kad Lietuvos vardo tūkstantmečio paminėjimo proga būtent Reškutėnuose, kaip dažnas pasakytų, šalies užkampio nedideliame bažnytkaimyje, vietinės bendruomenės iniciatyva ir pajėgomis 2009 metais buvo pastatytas kryžius-paminklas. „Mažosios Reškutėnų kronikos“ antroje dalyje sudėti apie šį įvykį surinkti kone visi faktai ir atsiliepimai padeda ne tik suvokti bendrą kultūrinį kontekstą, bet ir geriau įsivaizduoti, kokį dvasinį sąjūdį kiekvienas savyje ir visi kartu tuo metu patyrė dauguma bendruomenės narių. Net iš šalies žvelgiant galima just, kad tai buvo tikrai jaudinantis vietos gyventojų susitelkimas po ta pačia idėjine vėliava: dar kartą pagerbti savo žemę. Nepaprastą žemę, su kuria siejama prieš tūkstančius metų prasidėjusi baltiškos kultūros lietuviškoji atšaka, neišnykusi iki šiol neišmatuojamo erdvėlaikio platybėse. Paminklo atidarymo iškilmėms skirtų eilėraščių retorika irgi kryo ten link: *Tegul Reškutėnai gyvuot nenustoja* (iš Aldonos Garlienės eilėr. „Brangiajai tėviškei“); *Ateities kartoms siunčiame žinią: Reškutėnuos ant kalno Veršelio, Kur kapai jau kadaise sudilę...* (iš M. Petkūnaitės-Sivickienės eilėr. „Tūkstantmečiui“). To meto vietos spaudos dalykiški pranešimai irgi solidarizuojasi su bendra nuotaika, jų tekstai rašomi taip pat ne ką mažiau pakylėta tonacija, kaip ir čia cituojamas pripažinimas, jog „šie žmonės turi teisę sutikti Lietuvos tūkstantmetį išdidžiai pakelta galva“ (Lapėnienė 2010: 99–102).

Be kita ko, geografiškai nedidukė Reškutėnų erdvė turtinga ir kitų panašias aliuizijas keliančių šiuolaikinių paminklų. Gausiausiai jiems atstovauja savito

stiliaus Švenčionijos krašto tautodailininko Juozapo Jakšto medinės skulptūros ir kryžiai, kurių kūrybiniam braižui būdinga „stipri krikščioniška pasaulėjauta, netikėtai sulapojanti ir senojo lietuvių tikėjimo pradmenimis“ (Striužas 2006: 23). Šio dievdirbio šlovę pelniusio menininko rankai priklauso nemažai Reškutėnuose įkurdintų medžio drožybos pavyzdžių¹⁷. Šiuolaikinę tautodailiškai įprasmintą kaimo teritoriją puošia ir kitų meistrų kūriniai, tarp jų kryžius Lietuvos krikšto 600-sioms metinėms (1987), mokyklos sodelyje stovinti Švč. Mergelės Marijos skulptūra (1996), trys ažuolinės skulptūros „Baltų istorinis kelias“ (2004) (plačiau apie Švenčionių krašto kryžius žr. Lapėnienė 2005). Iš ankstesnių laikų palikimo minėtinas prie Žaugėdos upelio stovintis kaimo jaunimo pastatytas paminklas Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Vytautui (1930; kitas jam skirtas paminklas iš to paties laiko yra gretimame Rėkučių kaime).

Vytauto paminklas šiame krašte, ko gero, jau įrašytinas į šiek tiek kitus Reškutėnų kultūrinės kronikos puslapius, kuriuose pasakojamas ir visai kitas – visą rytų Lietuvą persmelkęs ir daug dramatiškesnis tarpukario kovų už lietuviybę, už lietuvišką mokyklą ir kalbą naratyvas. Vien „po Pirmojo pasaulinio karo Švenčionių apskritis buvo čia bolševikų, čia lenkų, čia lietuvių valdžioje“ (Kviklys 1989: 671). Tai šio paribio krašto išskirtinė XX a. brutaliais įvykiais paženklinta istorinė atmintis: nuo prisiminimų iš dvidešimt metų trukusios lenkų okupacijos, pokario partizanų ir tremčių asmeninės patirties iki daugiakultūrei aplinkai būdingų nesusipratimų bei peripetijų.

Įdomu, jog reškutėniškiai ir šiame visam pietrytiniam regionui bendrame kontekste mato savo kitokią situaciją, kuri verčia juos jaustis „pranašesniais“ tautiniu atžvilgiu tarp aplinkinių vietovių ir tuo didžiuotis. Esą tiek praėjusio amžiaus pirmoje pusėje jų kaimas buvo laikomas ypatingu lietuviškumo židiniu „lenkiško nusiteikimo apsuptyje“ (Lapėnienė 2010: 85; 1999: 121–122), tiek „šiandien Reškutėnų bažnytkaimis – pats lietuviškiausias Švenčionių rajone“ (Lapėnienė 2010: 178). Įsidėmėtina, kad net reškutėniškių pamaldumas, kiti su religija susiję dalykai (bažnyčios statymas, dvasinių vadovų laikysena) tekstų autorių respektuojama visų pirma per tautinio susipratimo prizmę, nuolat atkreipiant dėmesį, kad ne vienas kunigas buvęs „tikras kovotojas dėl lietuviybės“ (Lapėnienė 1999: 120), „mokė mylėti Dievą ir tėvynę“ (Lapėnienė 2010: 17). Turint galvoje visą krašto kultūrinį kontekstą, imi suvokti, kad tai nėra tušti žodžiai, kitais atvejais tik skambiai tariami su nesunkiai pagaunamu lozunginį kalbėjimą pabrėžian-

.....
 17 Reškutėnuose galima pamatyti šiuos J. Jakšto darbus: stogastulpį „Veržimasis į šviesą“ (1974), Reškutėnų bažnyčios vartus (1979), stogastulpį „Dviprasmybė“ (1985), antkapinę koplytėlę Reškutėnų kapinėse (1997), ten pat esantį antkapinį kryžių liaudies menininko tėvams (2000), kryžių Reškutėnų mokyklos 80-mečio jubiliejui paminėti (1990), stogastulpį kraštotyriminkui mokytojiui I. Kazakevičiui (2004), skulptūrą „Krivis“ (2004).

čiu lėkštoku patosu. Labiau nei kitur Lietuvoje puoselėjama lietuviybės idėją rodo švenčioniškių dainų sąsiuvinuose įterpiami tekstai iš vadinamojo Vilniaus vadavimo dainų repertuaro ir tik, ko gero, vien čia taip pat tarp romansų aptinkamas kruopščiai surašytas dabartinis Lietuvos himnas.

Tokia sociokultūrinė savirefleksija, kuri išryškėjo iš empatiškai skaitomo etnokultūrinio savo prigimtimi teksto (mūsų atveju tiek rašytinio, tiek vizualaus), pabrėžia ir palaiko iš esmės tik rytiniams šalies pakraščiams būdingą kultūrinio kraštovaizdžio savitumą – stipriai išreikštą etninio pasididžiavimo jausmą. Ir nors formuojamas jis paprastai sociumo viršūnėje – tarp aukštesnės savimonės narių, bet raštu ir kitos kultūrinės (meninės) veiklos priemonėmis deklaruojamas pasklinda kur kas plačiau.

Visas kitas pastebėtas analizuoto įviešinto kultūrinio diskurso ištaras būtų galima suvesti jau į gerai pažįstamą bendrą lietuvišką kultūrinės refleksijos lauką – tėviškės (gimtinės, tėvynės) konceptą, folkloriniu aspektu aptartą ankstesniame skyrelyje. Nebetęsiant šios temos belieka pridurti, jog paties emocinio santykio su tėviške nekeičia pasakymo forma (ar tai daroma žodžiu ar raštu). Dėl to šiame straipsnyje plačiau neekspliciuojami į knygas patekę glausti reškutėniškių gyvenimo istorijų atpasakojimai. Nebent reiktų pasakyti, kad juos perpasakojant, matyt, būta ir paties perpasakotojo moralinių pasirinkimų, nes išgriebti įvykiai iš daug įvairesnio jų srauto emociškai apeliuoja ne tik į tai, kas dora, teisinga, moraliu, bet ir liudija, kad tėviškė priskiriama aukščiausiai vertybių skalei.

IŠVADŲ LINK

Dabartinių pietryčių Lietuvos kultūrinį kraštovaizdį buvo stengtasi interpretuoti kaip keliasluoksnį kultūros tekstą, susidedantį iš žmonių pasakojimų apie save, jų disponuojamo folkloro išsklaidų (pasireiškančių tiek naujausios kūrybos, tiek archajiško mąstymo pavidalu), taip pat iš istorinės atminties sklaidos formų. Skaityti siekta empatiškai: įsigyvenant į pačių žmonių kultūrinę savirefleksiją, leidžiant jiems patiems daugiau kalbėti, stengiantis jų akimis žvelgti į juos supantį pasaulį. Kaip ir tikėtasi, toks pasirinkimas – su intencija iš folklorinės perspektyvos traktuoti kultūrinio kraštovaizdžio modelį – sudarė realias prielaidas ne tik kuo autentiškiau perprasti dabarties švenčioniškių kultūrinį pasaulėvaizdį ir jo savivoką, bet ir padėjo išryškinti tiriamos vietovės lokalius, regioninius kultūrinio savitumo bruožus, atskiriant juos iš platesnio – vis labiau krašto savitumus niveliuojančio bendro lietuviško konteksto. Juk, kiek perfrazuojant antropologų žodžius, žiūrint per švenčioniškio pečius į jo sakytinį, rašytinį ar kitaip kuriamą tekstą, galima kur kas labiau argumentuotai kalbėti ir apie jo kultūriškai įpras-

mintą turinį. Jame atsiskleidžia kai kurios dabarties laiko suponuotos kultūrinės universalijos: paties žmogaus (ne tik šio krašto) sunkiau įvardijama jo gamtovaizdžio samprata, reiškiamą pirmiausia per santykį su gimtąja žeme, per šiuolaikinių dainų emociškai veikiančią ir perdėm emociškai jose konstruojamą kultūrinį tėviškės konceptą. Švenčionių kaimo kultūrinis kraštovaizdis referuoja ir daug daugiau bendrų regioninių laiko ženklų, siejamų su dėl migracijos baigiančio irti senojo ir dar nesusiformavusio naujo sociumo kultūrinėmis problemomis, su senųjų vietinių gyventojų nepalankiai vertinama šiuolaikine, šimtmečius puoselėtų tradicinių papročių adaptacija dabartiniams vartotojiškos visuomenės poreikiams. Tačiau ar žmogui iš arti regint jo savivokai nepriimtina ir ją žeidžiančią nesustabdomų kultūros pokyčių laviną, iš jo akiračio neišslysta konservatyvioji, senąją pavidalą išlaikanti jos dalis? Turima galvoje irgi labiau empatiškai stebėtas – iki šiol čia gerai išsilaikęs, stebėtinai tvirmės, nelyginant specialiai išsaugojimui įsteigus kokį Švenčionių rezervatą, – maginių tikėjimų ir su ja susijusios veiklos pasaulis. Seną užkalbėjimų, nužiūrėjimų ir kitokio kerėjimų / atkerėjimų atmintį saugantis šio krašto paveldas tebėra gyvas, atviras modifikacijoms. Tačiau, nepaisant to, vietinės bendruomenės viduje esanti ir toliau gausėjanti tokių tekstų sanauja vis dažniau provokuoja pačius vietinius apie ją diskutuoti („Ir tikėk, ir netikėk!“). Iš vietinės reikšmės rašytinio diskurso, meno ir istorinių paminklų komplekso susekama dar viena šio paribio kultūrinio kraštovaizdžio specifika, demonstruojama daug stipriau nei kitose šalies vietose reiškiamu etninės savigarbos, tautinio pasididžiavimo jausmu. Empatiškai stebint kultūrinį kraštovaizdį ir nepaleidžiant iš akių folklorinės perspektyvos, pavyko susmaigstyti vos kelias gaires iš Švenčionių dabarties kultūros, nors jų galėjo būti ir gerokai daugiau.

ŠALTINIAI

- LLD – *Lietuvių liaudies dainynas*, t. IV: *Vestuvinės dainos*, kn. 2: *Sutartuvių – jaunojo išleistuvių dainos*, parengė B. Kazlauskienė ir B. Stundžienė, melodijas parengė Z. Puteikienė, Vilnius, 1988.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas
- LTRF – Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka
- V – Vestuvinių dainų skyrius Lietuvių liaudies dainų kataloge, esančiame Lietuvių literatūros ir tautosakos institute

LITERATŪRA

- Avižienė Dalia 2011. Sirvėtos regioninio parko kraštovaizdis, *Sostinė: Savaitraštis*, spal. 22, Nr. 43 (3478).
- Balikienė Monika 2006. Blogaakio žmogaus samprata šių dienų Dzūkijoje, *Liaudies kultūra*, Nr. 2 (107), p. 27–30.
- Baliulis Algirdas, Meilus Elmantas 2001. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, sudarė ir parengė Algirdas Baliulis ir Elmantas Meilus, Vilnius.

- Čiubrinskas Vytis 2007. *Socialinės kultūrinės antropologijos teorijos*, Kaunas.
- Gadamer Hans-Georg 1999. *Istorija. Menas. Kalba*, sudarė ir vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius.
- Girininkas Algirdas 1990. Kretuonas. Vidurinis ir vėlyvasis neolitas, kn.: *Lietuvos archeologija*, [kn.] 7, Vilnius.
- 1994. *Baltų kultūros ištakos*, Vilnius.
- Jokūbonis Gediminas 2009. *Kai žaidė angelai: Atsiminimai*, Vilnius.
- Kerbelytė Bronislava 1973. *Lietuvių liaudies padavimų katalogas*, Vilnius.
- Kviklys Bronius 1989. *Mūsų Lietuva*, t. 1, Vilnius.
- Lapėnienė Viktorija (sud.) 1999. *Reškutėnai*, knygos sudarytoja Viktorija Lapėnienė, Vilnius.
- 2005. *Kryžių sakmė: Švenčionių rajono kryžių katalogas*, Vilnius.
- 2010. *Mažoji Reškutėnų kronika*, d. II, Vilnius.
- Maceina Antanas 1991. *Raštai*, t. 1, Vilnius.
- Ricoeur Paul 2000. *Interpretacijos teorija: Diskursas ir reikšmės perteklius*, iš anglų k. vertė Rasa Kalinauskaitė, Gintautė Lidžiuvienė, Vilnius.
- Stankutė Akvilė, Anglickienė Laima 2010. Žvilgsnis į Lietuvos mokyklų himnus, parengė Akvilė Stankutė, Laima Anglickienė, *Tautosakos darbai*, [t.] XL, p. 222–251.
- Striužas Valdas 2006. *Ažuolų kalbėjimas Lietuvai: Menininko, kryždirbio, qžuolų skulptoriaus Juozo Jakšto kūryba*, Vilnius.
- Stundžienė Bronė 2010. Folklorinis vargo naratyvas: Kristinos Skrebutėnienės fenomenas, *Tautosakos darbai*, [t.] XL, p. 15–41.
- Tumas-Vaižgantas Juozas 1999. Kalbami žmonės, kn.: *Lietuvių mitologija*, t. 2, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius, p. 82–96.
- Vaitkevičienė Daiva 2008. *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*, sudarė, parengė ir įvadą parašė Daiva Vaitkevičienė, Vilnius.
- Vėlius Norbertas 1977. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*, Vilnius.
- Žičkienė Aušra 2010. Pasaulietiniai himnai Lietuvoje: nuo europinio kanono iki postfolklorinės kūrybos, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXIX, p. 196–209.
- Андреева Е. Д. 2004. О звуковом маркировании культурного ландшафта и пространства этнокультуры, kn.: *Культурный ландшафт как объект наследия*, Москва–Санкт–Петербург, p. 105–115.
- Веденин Ю. А. 2004. Информационная парадигма культурного ландшафта, kn.: *Культурный ландшафт как объект наследия*, Москва–Санкт–Петербург, p. 68–81.
- Ведерникова Н. М. 2004. Фольклор как способ отражения культурного ландшафта (по материалам экспедиционных выездов 2000–2002 гг.), kn.: *Культурный ландшафт как объект наследия*, Москва–Санкт–Петербург, p. 286–312.
- Власов А. Н. 2007. Пространственно-временные границы локальных / региональных традиций (опыт описания), kn.: *Славянская традиционная культура и современный мир*, вып. 10, Москва, p. 7–21.
- Дианова Т. Б. 2005. Текст и контекст в фольклоре, kn.: *Славянская традиционная культура и современный мир: Сборник материалов научной конференции*, вып. 8, Москва, p. 12–21.
- Иванова А. А., Калущков В. Н., Фадеева Л. В. 2009. *Святые места в культурном ландшафте Пинежья: (Материалы и комментарии)*, Москва.
- Калущков В. Н. [et al.] 1998. *Культурный ландшафт русского Севера: Пинежье, Поморье*, Москва.
- Калущков В. Н. 2004. Топологическая организация традиционного культурного ландшафта, kn.: *Культурный ландшафт как объект наследия*, Москва–Санкт–Петербург, p. 116–132.
- Калущков В. Н., Иванова А. А. 2006. *Географические песни в традиционном культурном ландшафте России*, Москва.

Emphatic Version of the Cultural Landscape: the Folkloric Aspect

BRONĖ STUNDŽIENĖ

S u m m a r y

The regional traits of culture are attempted to view in this article by employing the concept of cultural landscape, recently very actively applied by the Russian folklore research. The analysis is focused on the south-eastern Lithuanian peripheries – two distinct localities of Švenčionys district, namely, Pašaminė and Reškutėnai villages. The attempt is made at an emphatic reading of the folkloric text on cultural landscape, consisting of numerous segments, i.e. perceiving and interpreting it from the perspective of the local inhabitants. Therefore the purpose of analysis is to investigate ways of perceiving the cultural landscape in terms of the local people, and means of folkloric expression used by the contemporary humans endowed with traditional experience while discussing it. The research and its methods are introduced in the exhaustive introduction and three separate chapters.

The first chapter is focused on the reception of landscape, striving to elucidate a somewhat strange situation, namely, the persistent impression that the local inhabitants seemingly fail to reflect or react appropriately to the exceptional picturesqueness of their native land: the numerous lakes and forests, hills and valleys, with panoramas of rare beauty opening up to view from hilltops. The failure to reflect this could be to a certain degree accounted for by the inner relationship of people (based on human economic and cultural activity) with their native land and its aesthetics. In this chapter, cultural issues that raise great concern in the local society are also discussed. For instance, the multicultural surroundings in this borderline zone that have been shaped since ancient times, today are increasingly transformed, troubled and cluttered by the growing migration, resulting in large numbers of city people moving here, into an attractive recreational area. This process causes essential shifts not only in the surrounding landscape, but also in the centuries-old communal ethics of the traditional people. This makes them feel increasingly confused and upset; in their own words, all that remains for them now is to quietly and sorrowfully lament over the decline and cardinal transformations of the funeral, wedding rites and other events, which used until recently to form the essence of community life. Therefore the world of the ancient magic, which is comparatively unchanged and remarkably conservatively preserved in this region, stands out even more vividly against such a background. The magical practices being very clearly reflected on and partly still considered valid in the Švenčionys district is, among other things, testified by people's personal experience narratives on the snake bite and other ailments successfully healed by charming, on numerous occurrences of the "evil eyes", bewitchments and disenchantments, etc. This comprises perhaps the most singular sign of the cultural identity of this region.

The second chapter deals with expressions of landscape in the popular new folksongs, mostly composed by the local poets or singers, including songs of the native land or the so-called anthems, endowed with a somewhat higher status. The chief cultural paradigm of these songs is highlighted as the concept of the native land in its emphatically magnified emotional expression.

In the last chapter, another peculiar feature of Švenčionys cultural landscape is noted and discussed, i.e. the actively promoted idea of taking pride in the native land, manifested in a rather more prominent sentiment of the national identity than is typical for the other regions of the country. This can mainly be gained from the local public discourse (including the local cultural publications and periodicals) and the historical or art monuments, distributed in this area, rather than from the interviews with informants. The conclusions are drawn particularly to stress the specifics of the cultural landscape perceived emphatically against a broader pan-Lithuanian process of cultural change.